

Θεοδώρα Ζαμπάκη

*Αραβες συγγραφείς για την άλωση της Θεσσαλονίκης
(904 μ.Χ.)**

ΛΕΥΚΗ

Στη θεωρία, υπήρχε μια μόνιμη κατάσταση πολέμου μεταξύ του βυζαντινού και μουσουλμανικού κόσμου. Από τη μια, ήταν η «περιοχή του Ισλάμ» (*Dār al-Islām*), ενώ η βυζαντινή αυτοκρατορία ανήκε στην «περιοχή του πολέμου» (*Dār al-Ḥarb*). Μια από τις αρχές γενικής ισχύος του μουσουλμανικού δικαίου ήταν ότι αυτή η περιοχή θα έπρεπε να κατακτηθεί ή άλλως πως να ενταχθεί υπό την εξουσία του χαλιφάτου. Ο «ιερός πόλεμος» εναντίον των απίστων ήταν θρησκευτικό καθήκον. Για το λόγο αυτό άλλωστε υπήρχε η διάχυτη ιδέα ότι οι πολεμιστές που έπεφταν στο πεδίο της μάχης πήγαιναν στον παράδεισο. Η ισλαμική αυτοκρατορία, ως διάδοχος της Περσικής αυτοκρατορίας των Σασανιδών, έβλεπε τη ρωμαιο-βυζαντινή αυτοκρατορία ως κληρονομικό εχθρό. Στον αντίποδα, δεν πρέπει να αποκλείουμε την ύπαρξη ειρηνικών δραστηριοτήτων, όπως εμπορικών και πολιτισμικών συναλλαγών, αφού το μουσουλμανικό δίκαιο επέτρεπε τη σύναψη συμφωνιών με τον εχθρό¹. Αν και το θεωρητικό πλαίσιο ήταν αυτό, τόσο οι Ομαϊάδες όσο και οι Αββασίδες χαλίφηδες αποδέχτηκαν την ύπαρξη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και αναζήτησαν έναν *modus vivendi*, χωρίς βέβαια να σταματήσουν οι επιδρομές και οι συγκρούσεις.

Μια τέτοια επιδρομή είναι η πολιορκία και κατάληψη της Θεσσαλονίκης το 904 μ.Χ. από τον Λέοντα τον Τριπολίτη. Η Θεσσαλονίκη, τον δέκατο αιώνα, ήταν ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο της Μεσογείου. Η κατάληψή της από τους Αραβες το 904 μ.Χ. περιγράφεται διεξοδικά από τον Ιωάννη Καμινιάτη, στο έργο του *Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης*². Το συγκεκριμένο γεγονός, παρά τη σπουδαιότη-

* Το σύστημα μεταγραφής που χρησιμοποίησα ακολουθεί εκείνο της *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, ed. by H. A. R. Gibb *et al.*, 11 vols, Leiden, 1960-2002 (στο εξής *EF*) με τις ακόλουθες τροποποιήσεις: αντί q, dj, dh, gh, kh και sh χρησιμοποιούνται τα q, j, dh, gh, kh και sh, όπως συμβαίνει σε πολλά σύγχρονα βιβλία των μελετητών της Δύσης.

1. M. Canard, «Byzantium and the Muslim World to the Middle of the Eleventh Century», *The Cambridge Medieval History*, ed. J. M. Hussey, Cambridge: Cambridge University Press, 1966, vol. IV, Part I, σ. 696-735 (σ. 696 κ. εξ.).

2. *Ioannis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, ed. G. Böhlig [Corpus Fontium Historiae Byzantinae (στο εξής CFHB), Series Berolinensis - 4], Βερολίνο/Νέα Υόρ-

τά του, μνημονεύεται εντελώς συνοπτικά στις άλλες βυζαντινές ιστορικές πηγές των μέσων χρόνων³, καθώς και σε μια ομιλία του πατριάρχη Νικολάου του Μυστικού (ca. 852-925 μ.Χ.)⁴. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι λιγοστές πληροφορίες τους συμπίπτουν με την αφήγηση του Καμινιάτη.

Η γνησιότητα της αφήγησης της άλωσης της Θεσσαλονίκης το 904 από έναν αυτόπτη μάρτυρα, τον Καμινιάτη, αμφισβητήθηκε, επειδή στη βυζαντινή ιστοριογραφία, το θέμα των αλώσεων πόλεων εμφανίζεται από τον 12ο αιώνα και εντεύθεν, και αφορούν αποκλειστικά τις αλώσεις της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης (το 1204 και 1453)⁵. Η άποψη αυτή δεν έγινε αποδεκτή για πολλούς λόγους. Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης (πέθ. 1198 μ.Χ.) αφηγήθηκε την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς το 1185 και ο Ιωάννης Αναγνώστης⁶, με την αντίστοιχη συγγραφή του, διηγήθηκε την κατάληψη της

κη: de Gruyter, 1973, *Ιωάννου Καμινιάτου στην άλωση της Θεσσαλονίκης (904 μ.Χ.)*. Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια Γ. Τσάρας, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1987, Ιωάννης Καμινιάτης, *Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης*, Μετάφραση - Εισαγωγή - Σχόλια Ε. Τσολάκης, [Κείμενα Βυζαντινῆς Ιστοριογραφίας - 10], Αθήνα: Εκδόσεις Κανάκη, 2000, J. R. Melville - Jones, D. Frendo, A. Fotiou, *John Kaminiates. The Capture of Thessaloniki*, *Byzantina Australiensia* 12, Perth, 2000.

3. Αναφερόμαστε συγκεκριμένα στους: *Theophanes Continuatus*, ed. I. Bekker, [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae] (στο εξής CSHB), Βόννη, 1838, σ. 366-368, *Ioannis Scylitzae, Synopsis Historiarum*, ed. I. Thurn [CFHB, Series Berolinensis - 5], Βερολίνο/Νέα Υόρκη, 1973, σ. 182-183, *Symeonis Magistri ac Logothetae Annales*, ed. I. Bekker, [CSHB], Βόννη, 1838, σ. 705-707, *Georgii Monachi Vitae Recentiorum Imperatorum*, ed. I. Bekker, [CSHB], Βόννη, 1838, σ. 862-863.

4. *Nicholas I Patriarch of Constantinople Miscellaneous Writings*, ed. and trans. L. G. Westerink, [Dumbarton Oaks Texts, 6, CFHB, 20], Washington: D. C.: Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies, 1981, σ. 10, Γ. Τσάρας, «Νικολάου πατριάρχου ὁμιλία εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 1 (1940), σ. 243-246 και Α. Struck, «Die Eroberung Thessalonikes durch die Sarazenen im Jahre 904», *Byzantinische Zeitschrift* 14 (1905) σ. 535-562. Για την προσωπικότητα του Πατριάρχη έχουμε την άρτια μελέτη του Ι. Χ. Κωνσταντινίδη, *Νικόλαος Α΄, ο Μυστικός (ca. 852-925 μ.Χ.) Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901-907, 912-925): συμβολή εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἱστορίαν του ἀ΄ τετάρτου του Ι΄ μ.Χ. αἰῶνος*, διδ. διατριβή, Αθήνα, 1967.

5. A. P. Kazhdan, «Some Questions Addressed to the Scholars who believe in the Authenticity of Kaminiates' «Capture of Thessalonica», *Byzantinische Zeitschrift* 71 (1978), σ. 301-314.

6. Συγγραφέας των αρχών του 15ου αιώνα. Αναγνώστης μάλλον δεν ήταν το επώνυμό του, αλλά ένδειξη της θέσης του στην κληρική ιεραρχία, δηλαδή αυτής του αναγνώστη. Για τη ζωή του δεν γνωρίζουμε τίποτε, εκτός του ότι ζούσε στη Θεσσαλονίκη κατά την πολιορκία του σουλτάνου Μουράτ Β΄ το 1430 και έγραψε μια διήγηση (σύντομη αφήγηση) των γεγονότων ως αυτόπτης μάρτυρας.

πόλης από τους Οθωμανούς το 1430⁷. Ξεχωριστό γραμματειακό είδος με θέμα τις πολιορκίες ή τις αλώσεις διαφόρων πόλεων δεν δημιουργήθηκε, αφού το θέμα αυτό πραγματεύονταν οι ιστορικοί στα πλαίσια των πολεμικών επιχειρήσεων που εξιστορούσαν. Η πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Γότθους το 254 μ.Χ., για την οποία κάνει λόγο ο σοφιστής Ευσέβιος στο έργο του *Ιστορίαι*, δεν μας είναι γνωστή στις λεπτομέρειές της. Η πολιορκία αυτή μνημονεύεται από τον Ζώσιμο, τον Γεώργιο Σύγκελλο και τον Ιωάννη Ζωναρά. Οι πολιορκίες της Θεσσαλονίκης στα τέλη του έκτου και τον έβδομο αιώνα, ιδίως των Αβαροσκλαβηνών, δεν απασχόλησαν ιδιαίτερα τους ιστορικούς και χρονογράφους, δεδομένης της στασιμότητας στην πνευματική ζωή από τις πολιτικές και κοινωνικές αναστατώσεις που συντάραξαν το βυζαντινό κράτος. Δύο αγιολογικές συλλογές του έβδομου αιώνα που μας παραδίδουν τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*⁸ καταγράφουν τις επιδρομές των Αβαροσκλαβηνών κατά της Θεσσαλονίκης στην περίοδο των «σκοτεινών αιώνων». Στις συλλογές αυτές έχουν καταγραφεί γεγονότα, των οποίων η ευτυχής έκβαση αποδόθηκε στην ως εκ θαύματος επέμβαση του προστάτη της πόλης⁹.

Αντικείμενο της παρούσης μελέτης είναι η παρουσίαση πληροφοριών για την άλωση της Θεσσαλονίκης το 904 σε Άραβες συγγραφείς. Θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας, κατά κύριο λόγο, στα εξής σημεία: (α) Στην περιγραφή της μουσουλμανικής ναυτικής επίθεσης εναντίον της Θεσσαλονίκης όπως καταγράφεται στις αραβικές πηγές, (β) Στην ημερομηνία της άλωσης, (γ) Στην προσωπικότητα του Λέοντα Τριπολίτη και στο αξίωμα που αυτός κατείχε, (δ) Στη σύγχυση που υπάρχει

7. Πλούσιο σε πληροφορίες –κυρίως για την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους– είναι το άρθρο της Suraiya Faroqhi, «Selānik» στην *EI² Encyclopaedia of Islam*, vol. IX, σ. 123.

8. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils de miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1979, τόμ. I, σ. 120-158. Πρβλ. Π. Κ. Χρήστου, *Διηγήσεις περί των θαυμάτων του αγίου Δημητρίου*, Κείμενο, μετάφρασις, εισαγωγή, σχόλια [Κέντρον Αγιολογικών Μελετών Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης], Θεσσαλονίκη, 1993, *Αγίου Δημητρίου θαύματα. Οι συλλογές Αρχιεπισκόπου Ιωάννου και Αωνύμου. Ο βίος, τα θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου*, εισαγωγή, σχόλια, επιμέλεια Χ. Μπακιρτζής, μετ. Α. Σιδέρη, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα, 1997, J. D. C. Frendo, «The Miracles of St. Demetrius and the Capture of Thessaloniki: An Examination of the Purpose, Significance and Authenticity of John Kaminiates' De Expugnatione Thessalonicae», *Byzantinoslavica* 58 (1997), σ. 205-224, Μ. Γρηγορίου - Ιωαννίδου, «Μια παρατήρηση στη Διήγηση θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου», *Βυζαντικά* 3 (1983), σ. 83-90.

9. Ιδιαίτερα κατατοπιστικός είναι ο Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Αθήνα: Εκδόσεις Κανάκη, 2002, τόμ. II, σ. 253-280 (σ. 266-268).

στους Άραβες συγγραφείς σχετικά με το όνομα της πόλης που αλώθηκε από τον Λέοντα τον Τριπολίτη το 904 μ.Χ. και (ε) Στους εμπλεκόμενους στόλους και στις πολιορκητικές μηχανές. Επίσης, θα γίνουν αναφορές στις πηγές που ίσως χρησιμοποίησαν οι Άραβες ιστοριογράφοι σχετικά με την άλωση της Θεσσαλονίκης.

Συγκεκριμένα, τα ιστορικά κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν για αυτή τη μελέτη είναι: το έργο *Tarīkh al-rusul wa'l-mulūk* («Ιστορία Προφητών και Βασιλέων») του Ṭabarī¹⁰ (d. 923 μ.Χ.), το έργο *Ṣilat Ta'rīkh al-Ṭabarī* («Συνέχεια της Ιστορίας του Ṭabarī») του συνεχιστή του Ṭabarī, του 'Arīb b. Sa'd¹¹ (πέθανε το δεύτερο μισό του 10ου αιώνα μ.Χ.), το έργο *Nazm al-jawhar* («Αλυσίδα μαργαριταριών») του Sa'īd b. al-Biṭrīq¹² (d. 940), τα έργα *Murūj al-dhahab wa ma'ādin al-jawhar* («Λειμώνες χρυσού και μεταλλεία πολυτίμων λίθων») και *Kitāb al-Tanbīh wa'l-Ishrāf* («Βιβλίο υπομνήσεων και συνοπτικής επισκόπησης») του Mas'ūdī¹³ (d. 955 μ.Χ.), το έργο *al-Kāmil fī al-ta'rīkh* («Πλή-

10. Για τη ζωή και τα έργα του Ṭabarī βλ. τις εργασίες των C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur* (στο εξής *GAL*) Encyclopaedia of Islam, Second Edition, 2 vols, Leiden: E. J. Brill, 1943-49; *Supplementbände*, 3 vols, Leiden: E. J. Brill, 1937-42, S1, σ. 217-218, F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (στο εξής *GAS*), Leiden: E. J. Brill, 1967-proceeding, τόμ. 1, σ. 323-325, C. E. Bosworth, «al-Ṭabarī» στην *EI*², τόμ. X, σ. 11-15, «al-Ṭabarī» στη *Shorter Encyclopaedia of Islam*, σ. 556-557, J. Lassner, «al-Ṭabarī» στο *Dictionary of Middle Ages* (στο εξής *DMA*), τόμ. XI, σ. 569-570, L. I. Conrad, «Ṭabarī, Al-» στο *Oxford Dictionary of Byzantium* (στο εξής *ODB*), τόμ. III, σ. 2003, *Ibn Khallikān's Biographical Dictionary*, trans. from the Arabic by B. Mac Guckin de Slane, 4 vols, Paris: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1842-1871, repr. 1970, (τόμ. II, σ. 597-598), F. Rosenthal, *The History of al-Ṭabarī: General Introduction and from the Creation to the Flood*, vol. I, Albany, NY: State University of New York Press, 1989, σ. 5-80, H. Kennedy (ed.), *al-Ṭabarī: A Muslim Historian and his Work*, Princeton: Darwin Press, 2004.

11. Για πληροφορίες βλ. *GAL*, G1, σ. 134, 236 και S1, σ. 217, Ch. Pellat, «'Arīb b. Sa'd al-Kātib al-Qurṭubī» στην *EI*², τόμ. I, σ. 628.

12. Βλ. *GAL*, G12, σ. 154-155 και S1, σ. 228, *GAS*, τόμ. III, σ. 297, Françoise Michéau, «Sa'īd b. al-Biṭrīq» στην *EI*², τόμ. VIII, σ. 854, D. W. Johnson, «Eutychios the Melchite», *DMA*, τόμ. IV, σ. 525, S. H. Griffith, «Eutychios of Alexandria», *ODB*, τόμ. II, σ. 760, E. Μιχαηλίδης, «Ευτύχιος Αλεξανδρείας», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 33 (1934), σ. 7-27, 209-238, 344-365, F. Nau, «Eutychius», *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Paris, 1924, τόμ. 5, 2nd partie, σ. 1610-1611.

13. Για τη ζωή και το έργο του Mas'ūdī βλ. *GAL*, G1, σ. 141-143 και S1, 220-221, I², σ. 150-151, *GAS*, τόμ. I, σ. 332-336, Ch. Pellat, «al-Mas'ūdī Mas'ūdī» στην *EI*², τόμ. VI, σ. 784, Mansour J. Ajami, «Mas'ūdī, Al-», *DMA*, τόμ. VIII, σ. 203-204, L. I. Conrad, «Mas'ūdī, Al-», *ODB*, τόμ. II, σ. 1312, *Ibn Khallikān's Biographical Dictionary*, τόμ. II, σ. 618-619, Ahmad M. H. Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World: A Muslim Humanist and His Interest in non-Muslims*, London: Ithaca Press, 1979, S. Maqbul Ahmad and A. Rahman (eds), *Al-Mas'ūdī Millenary commemoration volume*, Aligarh, 1960, T. Khalidi, *Ara-*

ρες Χρονικό») του Ibn al-Athīr¹⁴ (d. 1233), το έργο *Mir'āt al-zamān fī tar'īkh al-a'yān* («Καθρέφτης της εποχής για την ιστορία ευγενών ανδρών») του Sibṭ ibn al-Jawzī¹⁵ (d. 1257), το έργο *Kitāb al-ībar* («Βιβλίο παραδειγμάτων») του Ibn Khaldūn¹⁶ (d. 1406 μ.Χ.) και, τέλος, το έργο *Al-Nujūm al-Zāhira fī Mulūk Miṣr wa'l-Qāhira* («Λαμπερά αστέρια αναφορικά με τους βασιλείς της Αιγύπτου και του Καΐρου») του Abu'l-Mahāsīn ibn Taghrībirdī (d. 1470 μ.Χ.)¹⁷.

Προτού περιγράψουμε την πορεία της μουσουλμανικής εκστρατείας εναντίον της Θεσσαλονίκης, χρήσιμες είναι ορισμένες σύντομες παρατηρήσεις σε σημαντικά γεγονότα που έγιναν πριν από το 904, τόσο στο αββασιδικό χαλιφάτο (750-1258 μ.Χ.) όσο και στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Το αββασιδικό χαλιφάτο, που η κεντρική του εξουσία άρχισε να αποδυναμώνεται από τον ένατο αιώνα, γνώρισε μια προσωρινή αναδιοργάνωση και ανάκτηση δυνάμεων το τελευταίο τέταρτο του ένατου και κυρίως στις αρχές του δέκατου αιώνα υπό τρεις χαλίφηδες: τον Mu'tamid (β. 870-892 μ.Χ.), τον Mu'tadid (β. 892-902 μ.Χ.) και τον Muktafī (β. 902-908 μ.Χ.)¹⁸. Οι θαλάσσιες επιδρομές των Αράβων ήταν ιδιαίτερα φοβερές τα πρώτα χρόνια του δέκατου αιώνα¹⁹. Το 900 μ.Χ. ο χαλίφης Mu'tadid πραγματοποίησε μια εκστρατεία, την οποία οδήγησε αυτοπροσώπως στην Κιλικία με σκοπό την καταδίωξη κάποιου επαναστάτη. Κατέκαψε όμως όλο τον στόλο της Ταρσού, γεγονός που είχε επιπτώσεις στη μουσουλμανική ναυτική βάση²⁰. Στη συνέχεια, ο Λέων Τριπολίτης κατευθύνθηκε στην Ταρσό από όπου ορ-

bic Historical Thought in the Classical Period, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, E. Quatremème, «Notice sur la vie et les ouvrages de Masoudi», *Journal Asiatique*, ser. 3, 7 (1839), σ. 1-31.

14. Στοιχεία για τον Ibn al-Athīr στους: *GAL*, G1, σ. 402, 422 κ. εξ. και S1, σ. 565, 587 κ. εξ., F. Rosenthal, «Ibn al-Athīr» στην *EI²*, τόμ. III, σ. 724, D. S. Richards, «Athīr, Ibn Al-», *DMA*, τόμ. I, σ. 634-635, *Ibn Khallikāns Biographical Dictionary*, τόμ. II, σ. 288-290.

15. Βλ. το λήμμα «Ibn al-Djawzī» στην *EI²*, τόμ. III, σ. 752.

16. Πληροφορίες για τον Ibn Khaldūn στον M. Talbi, «Ibn Khaldūn» στην *EI²*, τόμ. III, σ. 825, Ira M. Lapidus, «Khaldūn, Ibn», *DMA*, τόμ. VII, σ. 232-234.

17. Βλ. *GAL*, G2, σ. 41 και S2, σ. 39, W. Popper, «Abu'l-Mahāsīn Jamāl al-Dīn Yūsuf b. Taghrībirdī» στην *EI²*, τόμ. I, σ. 138, G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, Stuttgart, 1848, τόμ. IV, σ. xvii-xxi.

18. Αρκετά στοιχεία δίνει ο W. A. Farag, «Some Remarks on Leo of Tripoli's Attack on Thessaloniki», *Byzantinische Zeitschrift* 82 (1989), σ. 133-139 (σ. 136-137).

19. Χρήσιμο είναι το άρθρο του M. Canard, «Deux episodes des relations diplomatiques arabo-byzantine au Xe siècle», *Bulletin d'études orientales de l'Institut Français de Damas* 13 (1949-1950), σ. 50-69 (σ. 55).

20. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, trad. M. Canard, *Extraits des sources arabes*, Bruxelles, 1950, σ. 16.

γάνωσε και σχεδίασε ναυτικές επιθέσεις εναντίον του Βυζαντίου²¹. Το 902, οι Άραβες επωφελήθηκαν από τους βυζαντινο-βουλγαρικούς πολέμους για να αρχίσουν συστηματικές πειρατικές επιδρομές στο Αιγαίο, λεηλατώντας τις ακτές της Πελοποννήσου και της Αττικής, καταστρέφοντας τη Δημητριάδα στη Θεσσαλία ως και τη Λήμνο (903) και τα άλλα νησιά²².

Σχετικά με την κατάσταση στη βυζαντινή αυτοκρατορία, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τη βασιλεία του Λέοντα ΣΤ' (886-912) απειλούσαν οι Άραβες, καθώς ο αυτοκράτορας αντιμετώπιζε και τον βουλγαρικό πόλεμο. Επιπρόσθετα, ο πόλεμος στην Ανατολή επεκτάθηκε στις επαρχίες της βόρειας Αρμενίας. Όταν τέλειωσε ο βουλγαρικός πόλεμος, στον οποίο η αυτοκρατορία υποχρεώθηκε να οπλίσει Άραβες φυλακισμένους για την άμυνα της Κωνσταντινούπολης, έδωσε τη δυνατότητα στο Βυζάντιο να ξανακερδίσει την επίθεση στην Ανατολή²³. Από το 900, οι Άραβες, με τη βοήθεια δύο αποστατών, του Δαμιανού και του Λέοντα Τριπολίτη, πραγματοποίησαν επιτυχείς εκστρατείες στην Κιλικία, καθώς και αλλού από ξηρά και θάλασσα, μολονότι, ο συριακός στόλος είχε επιδείξει αρκετές νίκες. Κατά τους Άραβες συγγραφείς το 904, ο αυτοκράτορας Λέων ΣΤ' βάδισε με στρατό δέκα λεγεώνων εναντίον της περιοχής *Hadaṭ*²⁴. Πρόκειται για την αντεπίθεση που ανέλαβαν οι βυζαντινές δυνάμεις υπό τον Ευστάθιο Αργυρό, τον Ανδρόνικο Δούκα και τον Ιμέριο το 904-905²⁵.

Οι βυζαντινές πηγές σημειώνουν ότι ο Λέοντας Τριπολίτης σχε-

21. Κάτι τέτοιο διαφαίνεται άλλωστε από τις αραβικές πηγές. Πρβλ. Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī al-ta'rikh*, ed. by C. J. Tornberg, 14 vols, Leiden, 1851-1876, repr. in 13 vols, Beirut, 1965-1967, τόμ. VI, σ. 109.

22. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/1, Bruxelles, 1968, σ. 160-161, I. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Β', *Ιστορία Μέσης Βυζαντινής Περιόδου (565-1081)*, 5η Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 1993, σ. 326-329, *Ioannis Caminiatae de Exprugatione Thessalonicae*, ed. G. Böhlig, XII.

23. Για τους βυζαντινοβουλγαρικούς πολέμους επί Συμεών βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού ανταγωνισμού*, Θεσσαλονίκη, 1972, σ. 27 κ. εξ.. Σχετικά με τα γεγονότα αυτά βλ. S. Tougher, *The Reign of Leo VI (886-912): Politics and People*, Leiden, New York, Köln: Brill, 1997, σ. 40.

24. M. J. de Goeje *et al.* (eds), al-Ṭabarī: *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, 15 vols, Leiden: E. J. Brill, 1879-1901 (τόμ. III, σ. 2249), Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī al-ta'rikh*, τόμ. VII, σ. 368, Ibn Khaldūn, *Kitāb al-'ibar...*, 5 vols, Būlāq, 1867 (τόμ. III, σ. 357), *Abū'l-Mahāsīn ibn Tagrī Bardī Annals*, from 20/641 to 365/976, ed. Juynboll and Matthes, 2 vols, Leiden, 1855-1861, τόμ. II, σ. 137. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/1, σ. 163.

25. Βλ. I. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Μέσης Βυζαντινής Περιόδου (565-1081)*, σ. 329-330.

δίαζε να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη, και στα μέσα της πορείας του στην Προποντίδα, άλλαξε κατεύθυνση και στράφηκε εναντίον της Θεσσαλονίκης²⁶. Ο λόγος για τον οποίο οι Άραβες ανέκρουσαν πρύμναν από την πορεία τους προς την Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα με τα βυζαντινά χρονικά, αποδίδεται σε θεία επέμβαση. Ίσως, αυτό ήταν ένα τέχνασμα του Λέοντα Τριπολίτη ή πιθανόν οι καιρικές συνθήκες τον ανάγκασαν να αλλάξει πορεία. Ακολούθως, στράφηκε ξαφνικά κατά της Θεσσαλονίκης, την οποία κατέλαβε μετά από πολιορκία τριών ημερών. Σημειωτέον ότι δεν συνάντησε καμιά ενόχληση από τον στόλο του Ιμέριου, που κατείχε το αξίωμα του *λογοθέτη του δρόμου*²⁷. Ο *στρατηγός* της Θεσσαλονίκης, Λέοντας Χατζιλιάκιος, πιάστηκε αιχμάλωτος και ακολούθησε μια αιματηρή επίθεση²⁸.

Οι Άραβες συγγραφείς παραθέτουν σύντομες, αλλά με σημαντικές διαφορές, διηγήσεις για την άλωση της Θεσσαλονίκης, γεγονός που μαρτυρεί τις διαφορετικές πηγές τους. Οι διηγήσεις αυτές μπορεί να ταξινομηθούν σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα, που περιλαμβάνει τις διηγήσεις των Ṭabarī, ‘Arīb, Ibn al-Athīr, Sibī ibn al-Jawzī, Ibn Khaldūn και Ibn Taghrībīrdī έχει τα εξής κοινά στοιχεία:

1. Τοποθετούν την άλωση της Θεσσαλονίκης το έτος 291 (903-904 μ.Χ.).

2. Παρουσιάζουν τον Ghulām Zurāfah ως τον νικητή μιας επιδρομής εναντίον των Βυζαντινών στην παραλιακή πόλη *Anṭākīya* ή *Anṭāliya*.

3. Διηγούνται τα ίδια περίπου στοιχεία αναφορικά με τη νίκη των Αράβων και τα λάφυρα που αυτοί πήραν.

Στον αντίποδα, στη δεύτερη ομάδα διηγήσεων, όπως τη διηγούνται κυρίως οι Sa‘īd b. al-Bīṭrīq (Ευτύχιος) και Mas‘ūdī παρατηρούμε ότι συμφωνούν στα εξής στοιχεία:

1. Τοποθετούν την άλωση της Θεσσαλονίκης το έτος 290 (902-903 μ.Χ.).

2. Παραθέτουν το όνομα της Θεσσαλονίκης, ως *Salūqiya*, το οποίο είναι παρανάγνωση του ορθού *Sālūnīkiya*, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια.

26. Theophanes Continuatus, σ. 367, Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, σ. 182-183, Symeonis Magistri ac Logothetae Annales, σ. 705, Georgii Monachi Vitae Recentiorum Imperatorum, σ. 863.

27. M. Canard, «Byzantium and the Muslim World to the Middle of the Eleventh Century», σ. 715-716.

28. S. Tougher, *The Reign of Leo VI*, σ. 186, σημ. 135 και 187. Πρβλ. V. Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs (CA. 824). A Turning Point in the Struggle between Byzantium and Islam*, Athens, 1984, σ. 56 και 161.

Κατ' αρχάς θα παρουσιάσουμε την πρώτη ομάδα διηγήσεων. Ο Άραβας ιστορικός Ṭabarī²⁹ - ο συνεχιστής του, ο 'Arīb³⁰, ο Ibn al-Athīr³¹, ο Sibṭ ibn al-Jawzī³², ο Ibn Khaldūn³³ και ο Ibn Taghrībirdī³⁴ - τοποθετούν τη διήγηση για την άλωση της Θεσσαλονίκης στα γεγονότα του έτους 291 (24 Νοεμβρίου 903 - 12 Νοεμβρίου 904). Ο Ṭabarī αναφέρει, συγκεκριμένα, ότι στο τέλος του μήνα Ramaḍān 291 (17 Ιουλίου - 15 Αυγούστου 904)³⁵ έφθασε στη Βαγδάτη το γράμμα του Abū Ma'add³⁶ από την al-Raqqah³⁷, αναφορικά με τα νέα που έφθασαν σ' αυτόν από την πόλη Ταρσό³⁸. Το γράμμα παρουσίαζε τον Ghu-

29. Ṭabarī, *Ta'riḥ al-rusul wa'l-mulūk*, τόμ. III, σ. 2250 και την αγγλική μετάφραση: F. Rosenthal, *The History of al-Ṭabarī: The Return of the Caliphate to Baghdad*, τόμ. XXXVIII, Albany, NY: State University of New York Press, 1985, Perlmannσ. 148.

30. Arīb, *Ṭabarī continuatus, quem edidit, indicibus et glossario instruxit*, M. J. de Goeje (ed.), Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, σ. 6, Ibn Khaldūn, *Kitāb al-'ibar...*, τόμ. I-II, σ. 357 (και μάλιστα την εποχή του χαλίφη Muktafī. Πρβλ. Mas'ūdī, *Kitāb al-Tanbīh wa'l-Ishrāf*, ed. M. J. de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1894, σ. 180.

31. Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī al-ta'riḥ*, τόμ. VII, σ. 368.

32. Η γαλλική μετάφραση του M. Canard του κειμένου του Sibṭ ibn al-Jawzī παρατίθεται στον A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 167.

33. Ibn Khaldūn, *Kitāb al-'ibar...*, τόμ. III, σ. 357.

34. *Abū'l-Mahāsīn ibn Tagrī Bardī Annales*, τόμ. II, σ. 137.

35. Ο M. Canard έχει την ημερομηνία Ramaḍān 17 Ιουλίου - 15 Αυγούστου 904 (βλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 18), κάτι το οποίο επισημαίνει και ο H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», *Byzantion* 22 (1952), σ. 373-378 (σ. 374 και 378).

36. Το κείμενο έχει «Ma'dān», διαβάζουμε, όμως, Ma'add. Το όνομα Ma'add υπάρχει και στο χειρόγραφο R και στον 'Arīb, *Ṭabarī continuatus, quem edidit, indicibus et glossario instruxit*, σ. 6. Ο εκδότης του 'Arīb υποθέτει ότι το πρόσωπο αυτό ήταν ο Nizār b. Muḥammad, ο οποίος απομακρύνθηκε από τη διοίκηση των Haramayn το 310/923 και πέθανε το 317/929-930. Βλ. F. Rosenthal, *The History of al-Ṭabarī*, τόμ. XXXVIII, σ. 97, σημ. 490 και σ. 148, σημ. 713.

37. Το όνομα al-Raqqah παραλείπεται στο χειρόγραφο R. Πρόκειται για μια πόλη στη βόρεια κεντρική Συρία, στα βόρεια του ποταμού Ευφράτη. Βλ. M. Meinecke, «Raqqā on the Euphrates. Recent Excavations at the Residence of Harun er-Rashid», στον S. Kerner (ed.), *The Near East in Antiquity. German Contributions to the Archaeology of Jordan, Palestine, Syria, Lebanon and Egypt II*, Amman, 1991, σ. 1732, Του ιδίου, «Ar-Raqqā am Euphrat: Imperiale und religiöse Strukturen der islamischen Stadt», *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 128 (1996), σ. 157-172, S. Heidemann, «The Citadel of al-Raqqā and Fortifications in the Middle Euphrates Area», στον H. Kennedy (ed.), *Muslim Military Architecture in Greater Syria. From the Coming of Islam to the Ottoman Period* (History of Warfare 35), Leiden, 2005, σ. 122-150, Του ιδίου, «The History of the Industrial and Commercial Area of 'Abbasid al-Raqqā Called al-Raqqā al-Muhtariqa», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 69/1 (2006), σ. 32-52.

38. Βλ. σχετικά: H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 374.

lām Zurāfah ως τον νικητή –με τη βοήθεια του Θεού– μιας επιδρομής εναντίον των Βυζαντινών στην παραλιακή πόλη Αττάλεια (Anṭāliya), η οποία θεωρούνταν «ισάζια της Κωνσταντινούπολης». Ο Ghulām Zurāfah κατέκτησε την πόλη αυτή «βίαια με το ξίφος του». Σκότωσε πέντε χιλιάδες άντρες και συνέλαβε αντίστοιχο αριθμό αιχμαλώτων, ενώ ελευθέρωσε τέσσερις χιλιάδες μουσουλμάνους αιχμαλώτους³⁹. Επίσης, άρπαξε⁴⁰ εξήντα βυζαντινά πλοία –ο Sibṭ ibn al-Jawzī αναφέρει 70 πλοία⁴¹– και τα γέμισε με λάφυρα: ασήμι, χρυσό, άλλα αγαθά και δούλους. Το μερίδιο κάθε συμμετέχοντα στην επιδρομή υπολόγισε ότι ήταν χίλια δηνάρια. Οι μουσουλμάνοι πανηγύρισαν για τον θρίαμβό τους⁴². Ο συντάκτης του γράμματος κοινοποίησε το γεγονός στον βεζίρη, για να ενημερωθεί για το περιστατικό. Επίσης, αναφέρει ότι το γράμμα γράφτηκε στις 10 Ramaḍān 291 / Πέμπτη, 26 Ιουλίου 904. Σε ένα άλλο χειρόγραφο της *Ιστορίας* του Ṭabarī προστίθεται μια ακόμη σημαντική λεπτομέρεια. Δηλαδή ότι το γράμμα έφθασε στη Βαγδάτη και διαβάστηκε την ημέρα λατρείας των μουσουλμάνων, δηλαδή την Παρασκευή, σε δύο τζαμιά⁴³.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ο Ṭabarī και ο Ibn al-Athīr⁴⁴ χρησιμοποιούν το όνομα Anṭāliya (Αττάλεια), ενώ οι άλλοι τέσσερις ιστορικοί, δηλαδή ο ‘Arīb, ο Sibṭ ibn al-Jawzī, ο Ibn Khaldūn και ο

39. Οι αριθμοί αυτοί είναι αμφίβολο κατά πόσο ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Ο αριθμός 4000 –και τα πολλαπλάσια του 10–, που προσδιορίζει τη δύναμη της μουσουλμανικής επίθεσης, αποτελεί κοινό τόπο της αφηγηματικής τεχνικής στη μεσαιωνική Εγγύς Ανατολή (οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν τους αριθμούς 10000 και 1000 για να δηλώσουν την ιδέα του «πολυάριθμου στρατού»). Πρβλ. L. I. Conrad, «The Conquest of Arwād: A Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East», στο βιβλίο A. Cameron and L. I. Conrad, *The Byzantine and Early Islamic Near East I: Problems in the Literary Source Material*, Studies in Late Antiquity and Early Islam 1:1, Princeton: Darwin Press, 1993, σ. 317-401 (σ. 354-358), Του ιδίου, «Abraha and Muhammad: Some Observations apropos of Chronology and Literary Topoi in the Early Arabic Historical Tradition», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 50 (1987), σ. 230-232, Oskar Rescher, «Einiges nachträgliche Bemerkungen zur Zahl 40 im Arabischen, Türkischen, und Persischen», *Der Islam* 4 (1913), σ. 157-159.

40. Τα χειρόγραφα R και C έχουν το ρήμα «βρήκε» (αραβ. *wajada*).

41. Βλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 167. Επίσης, H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 375.

42. Ανάλογα διαβάζουμε και στον ‘Arīb, *Tabari continuatus, quem edidit, indicibus et glossario instruxit*, σ. 6. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 18-19, 56 και 143 και Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 374.

43. Αποτελεί προσθήκη στο χειρόγραφο R.

44. Πρβλ. G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, τόμ. II, σ. 533.

Ibn Taghribirdī, το όνομα Antākiya (Αντιόχεια). Ιδιαίτερη μνεία για τη σύγχυση αναφορικά με το όνομα της πόλης και για το θέμα αν η πραγματική πόλη είναι η Θεσσαλονίκη θα γίνει στη συνέχεια.

Στους συγγραφείς της δεύτερης ομάδας, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Πρώτα-πρώτα, ο Ευτύχιος, Πατριάρχης Αλεξανδρείας, αναφέρει ότι η πόλη *Salūqiya* (Σελεύκεια) (όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω, πρέπει να διορθώσουμε το όνομα *Salūqiya* σε *Salūniqiya* ή πιο σωστά *Sālūnīkiya*, δηλαδή «Θεσσαλονίκη»), η περιφέρεια των Ρουμ (αναχρονισμός για τους Βυζαντινούς) κατακτήθηκε στις 2 Rabī 290 / 4 Μαρτίου - 1 Απριλίου 903 και ότι οι μουσουλμάνοι μπήκαν στο Κάιρο μαζί με τους αιχμαλώτους τους το μήνα Rajab του έτους 290 (31 Μαΐου - 29 Ιουνίου 903)⁴⁵.

Ο Mas'ūdī είναι ο μοναδικός που δίνει ακριβείς πληροφορίες για το όνομα της πόλης, δηλαδή της Θεσσαλονίκης, που κατέλαβε ο Λέων ο Τριπολίτης. Στο έργο *Tanbīh*⁴⁶, γράφει ότι η Θεσσαλονίκη (*Sālūnīkiya*)⁴⁷, κατακτήθηκε μέσω θαλάσσης το 290, όταν χαλίφης ήταν ο al-Muktafī (902-908 μ.Χ.) από τον Λέοντα (Lāwn), τον Ghulām Zurāfah. Συνεχίζει λέγοντας ότι ήταν μια μεγάλη πόλη, που χτίστηκε πριν από την Κωνσταντινούπολη από τον Αλέξανδρο, γιο του βασιλιά Φιλίππου. Ο Mas'ūdī έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις σχέσεις του Ισλάμ με το Βυζάντιο. Χάρη στα συχνά ταξίδια του στη συνοριακή περιοχή και χάρη στις γνωριμίες του με μουσουλμάνους πολεμιστές, κατοίκους και διπλωμάτες, ο Mas'ūdī αποκόμισε μοναδικές πληροφορίες για τις αραβο-βυζαντινές εχθροπραξίες. Ο Mas'ūdī διηγείται στα δύο μεγάλα έργα του το σύγχρονο μ' αυτόν γεγονός, αυτό της άλωσης της Θεσσαλονίκης από το μουσουλμανικό ναυτικό υπό την ηγεσία του

45. Sa'id b. al-Bitriq, *Kitāb al-Ta'rikh (Nazm al-jawhar)*, ed. L. Cheikho B. Carra de Vaux and H. Zayyat, *Eutychie Patriarchae Alexandrini Annales*, 2 vols, Louvain, 1906-1909, τόμ. II, σ. 74.

46. Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 180:5-7. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 404.

47. Το χειρόγραφο του Παρισιού έχει τον τύπο *sāpūkiya*, ενώ εκείνο του Λονδίνου τον τύπο *salīkūna*. Ο εκδότης de Goeje προτείνει να διαβάσουμε *sālūnīka*. (Βλ. και το άρθρο της Faroqhi, «Selānīk» στην *EI² Encyclopaedia of Islam*, vol. IX, σ. 123). Ο Gregoire φαίνεται ότι διαβάζει *sālūnīkiya* (Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 375 και 374). Όποια και αν είναι η σωστή αραβική γραφή του ονόματος εκείνο που οδηγεί στη βέβαιη ταύτιση της πόλης με τη Θεσσαλονίκη είναι η προσθήκη ότι κτίστηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο πριν από την Κωνσταντινούπολη (Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 180:6-7).

Έλληνα –προσηλυτισμένου στο Ισλάμ– Λέοντα Τριπολίτη⁴⁸. Στο άλλο έργο *Murūj* –το οποίο είναι προγενέστερο του έργου *Tanbīh* (γράφηκε το 344-45/955-56 μ.Χ.)–, ο Mas'ūdī διηγείται ότι η εκστρατεία εναντίον της Θεσσαλονίκης (εδώ το χειρόγραφο έχει τον τύπο *Salū-qīya*) έγινε από τον Ghulām Zurāfah⁴⁹.

Στην περιγραφή της Θεσσαλονίκης, ο Καμινιάτης αναφέρεται –πέρα από την πολιορκία της πόλης από τον αραβικό στόλο– στα κτίσματά της, στον πλούτο της, το εμπόριο, τις τέχνες και την αγροτική της παραγωγή και οικονομία⁵⁰. Η εικόνα, σε γενικές γραμμές, που αναδύεται από την περιγραφή του είναι μιας πολυάνθρωπης πόλης, με υψηλό βιοτικό και πνευματικό επίπεδο⁵¹. Ένα άλλο θέμα που περιγράφεται είναι αυτό που αφορά στην τύχη του Καμινιάτη και των δικών του κατά τη μεταφορά των αιχμαλώτων στην Κρήτη και στη Συρία⁵².

Ως προς το θέμα της χρονολογίας της άλωσης της Θεσσαλονίκης, υπάρχει ένα πρόβλημα. Ο Ṭabarī δίνει με ακρίβεια το έτος της άλωσης, δηλαδή το 291, ήτοι 904 μ.Χ., αλλά όχι και την ημερομηνία⁵³. Το γράμμα, που αναφέρεται από τον Ṭabarī, γράφηκε στις 10 Ramaḍān 291 / Πέμπτη, 26 Ιουλίου 904 και στο τέλος του μήνα Ramaḍān 291 (17 Ιουλίου - 15 Αυγούστου 904) έφθασε στη Βαγδάτη. Αυτή η ημερομηνία συγγραφής του γράμματος έρχεται σε αντίθεση με τις πληροφορίες που δίνει ο Καμινιάτης για την άλωση της Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τον Καμινιάτη⁵⁴, η πρώτη μέρα που εμφανίστηκε ο αραβικός στόλος ήταν τα ξημερώματα της Κυριακής στις 29 Ιουλίου του έτους 6412 (η χρονολόγηση είναι από κτίσεως κόσμου, δηλαδή το 904 μ.Χ.) και η πόλη αλώθηκε δυο μέρες μετά. Αν η ημερομηνία που δίνει ο Καμινιάτης είναι σωστή, τότε το γράμμα θα πρέπει να γράφηκε πριν από την άλωση της πόλης, πράγμα αδύνατο. Διότι πώς γνώριζε προκαταβολικά ο συντάκτης του γράμματος τι θα επακολουθούσε; Ο Vasiliev⁵⁵ γράφει ότι το γράμμα έφθασε τον μήνα Ramaḍān /17 Ιου-

48. Al-Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab wa ma'ādin al-jawhar*, edited with French translation by C. B. de Meynard and P. de Courteille, 9 vols, Paris, 1861-1877, Revised Edition by Ch. Pellat, 5 vols, Beirut, 1968-1974, § 739, σ. 277, Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 180. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/1, σ. 163-181 και του ίδιου, τόμ. II/2, σ. 38.

49. Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, § 739, σ. 277. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 38.

50. *Ioannnis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, 4, 54 - 15, 30.

51. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σ. 255-256.

52. *Ioannnis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, 38, 63-68, 19 και Struck, «Die Eroberung Thessalonikes durch die Sarazenen im Jahre 904», σ. 538.

53. H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 374.

54. *Ioannnis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, 22, 73-74.

55. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 18.

λίου - 15 Αυγούστου 904. Ο Grégoire αμφισβητεί την ημερομηνία συγγραφής που δίνει ο Ṭabarī και υποστηρίζει ότι το γράμμα του Abū Ma'add δεν μπορεί να στάλθηκε στις 26 Ιουλίου του 904⁵⁶. Ίσως πρέπει να υπάρχει κάποια σύγχυση ως προς τις ημερομηνίες συγγραφής και αποστολής του γράμματος στο κείμενο του Ṭabarī. Έπειτα, στον Ṭabarī, η αραβική εκστρατεία του 904 ξεκινά με την πολιορκία της πόλης «Αττάλειας» (Anṭāliya), γεγονός για το οποίο δεν έχουμε πληροφορίες από βυζαντινές πηγές. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Ṭabarī δεν αναφέρεται στο τι προηγήθηκε της άλωσης και περιορίζεται μόνο στις στοιχειώδεις λεπτομέρειες της θαλάσσιας εκστρατείας⁵⁷. Ο 'Arīb (όπως και ο Sibṭ ibn al-Jawzī με λίγες παραλλαγές στους αριθμούς) αναπαράγει τον Ṭabarī ως προς τα γεγονότα της άλωσης, αλλά δεν δίνει πληροφορίες ούτε για το πότε γράφτηκε το γράμμα ούτε για το πότε έφτασε στη Βαγδάτη. Ο Ibn al-Athīr αντιγράφει συνοπτικά τον Ṭabarī. Στις ίδιες γραμμές κινείται και ο Ibn Khaldūn, αλλά και ο Ibn Taghribirdī. Το γράμμα ως προς τα υπόλοιπα γεγονότα, σε γενικές γραμμές, επαληθεύει τον Καμινιάτη. Τον συμπληρώνει μόνο στο σημείο ότι τα καράβια που πήρε ο αραβικός στόλος από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης ήταν εξήντα. Ο Καμινιάτης δεν κάνει λόγο για τον αριθμό τους.

Αναφέρουμε χαρακτηριστικά ότι ο Mas'ūdī στο έργο *Tanbih* τοποθετεί την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης το έτος 290 αντί του έτους 291 (στις 5 Δεκεμβρίου του 902 - 23 Νοεμβρίου 903)⁵⁸, κάτι που, όπως αποδείξαμε παραπάνω, δεν ευσταθεί. Αλλά και ο Ευτύχιος έχει μια εντελώς λανθασμένη χρονολογική τοποθέτηση της άλωσης της Θεσσαλονίκης (Μάρτιος 903, αντί για Ιούλιο 904)⁵⁹. Ακόμη, τόσο ο Ευτύχιος όσο και ο Mas'ūdī δεν αναφέρουν τίποτε για το γράμμα του Abū Ma'add. Στον Ghulām Zurāfah αναφέρεται ο Mas'ūdī, σ' αντίθεση με τον Ευτύχιο που δεν κάνει μνεία γι' αυτόν. Ο Mas'ūdī δεν διηγείται τίποτε περαιτέρω για τη νίκη των Αράβων και τα λάφυρα που αυτοί αποκόμισαν. Σημαντική είναι η πληροφορία που βρίσκουμε στον Mas'ūdī ότι η Θεσσαλονίκη ήταν μια μεγάλη πόλη, που χτίστηκε

56. H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 374-375. Πρβλ. A. P. Kazhdan, «Some Questions Addressed to the Scholars who Believe in the Authenticity of Kaminiates' «Capture of Thessalonica», σ. 302 και 306.

57. Ṭabarī, *Ta'rikh al-rusul wa'l-mulūk*, τόμ. III, σ. 2249-2250. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 18-19 και Ahmad M. H. Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 257.

58. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 404. Πρβλ. H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 376.

59. H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 374.

πριν από την Κωνσταντινούπολη από τον Αλέξανδρο, γιο του βασιλιά Φιλίππου.

Οι Βυζαντινοί συγγραφείς δίνουν περισσότερες πληροφορίες για την άλωση της Θεσσαλονίκης και κάνουν λόγο για τις προθέσεις των μουσουλμάνων να επιτεθούν στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης, δηλώνουν ότι το μουσουλμανικό ναυτικό, στην πραγματικότητα, μπήκε στον Ελλήσποντο, κατέλαβε την Άβυδο, και, αφού έπλευσε για λίγο στη θάλασσα του Μαρμαρά, γρήγορα γύρισε πίσω και έφθασε στη Θεσσαλονίκη⁶⁰. Σ' ένα χωρίο του έργου *Murūj*⁶¹ ο Mas'ūdī αποκαλύπτει τη γνώση του αναφορικά με τους πρώιμους χειρισμούς του μουσουλμανικού ναυτικού στην εκστρατεία εναντίον της άλωσης της Θεσσαλονίκης. Για να γίνει πιο αξιόπιστη η διήγησή του, ο Mas'ūdī αναφέρει ότι πληροφορήθηκε από άτομα που συμμετείχαν στην εκστρατεία εναντίον της Θεσσαλονίκης με τον Λέοντα Τριπολίτη, ότι μπήκαν στον Ελλήσποντο, κατέλαβαν την Άβυδο, και, αφού έπλευσαν για λίγο στη θάλασσα του Μαρμαρά, γρήγορα γύρισαν πίσω και έφθασαν στη Θεσσαλονίκη. Παρ' όλο όμως που ο Mas'ūdī είχε συναντήσει αυτοπροσώπως τον Λέοντα Τριπολίτη το 921 αλλά και άλλα μέλη του πληρώματος, δεν παραθέτει άλλες λεπτομέρειες για την εκστρατεία⁶².

Ένα άλλο ζήτημα που απαιτεί επανεξέταση είναι το όνομα του Λέοντα Τριπολίτη. Ο Λέων ο Τριπολίτης⁶³ ήταν μια ενδιαφέρουσα προσωπικότητα στον συριακό στόλο το πρώτο τέταρτο του δέκατου αιώνα. Ίσως τη θέση αυτή την κατέλαβε λόγω της εμπειρίας του στο βυζαντινό ναυτικό. Δυστυχώς όμως οι χρονικογράφοι δεν κατέγραψαν τη ζωή του. Σύμφωνα με τη *Συνέχεια του Θεοφάνη*, τον Ιωάννη Σκυλίτζη και τον Γεώργιο Κεδρηνό⁶⁴, ο Λέων καταγόταν από την Αττάλεια, βυζαντινό λιμάνι, και είναι γνωστός στις ελληνικές πηγές ως Λέων Τριπολίτης. Κάποιες από τις αραβικές πηγές που είδαμε παραπάνω ανα-

60. *Symeonis Magistri ac Logothetae Annales*, σ. 705, *Theophanes Continuatus*, σ. 366, Georgius Cedrenus, *Compendium Historiarum*, 2 vols, ed. I. Bekker, [CSHB], Βόννη, 1838/1839, τόμ. II, σ. 262.

61. Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, § 739.

62. Βλ. σχετικά Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, § 739. Πρβλ. W. A. Farag, «Some Remarks on Leo of Tripoli's Attack on Thessaloniki», σ. 138, Ahmad M. H. Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 257-258, S. Tougher, *The Reign of Leo VI*, σ. 20.

63. Περισσότερες πληροφορίες στο ενδιαφέρον άρθρο του W. A. Farag, «Some Remarks on Leo of Tripoli's Attack on Thessaloniki», σ. 135-136, Khoury Odetallah, «Leo Tripolites - Ghulam Zurafa and the Sack of Thessaloniki in 904», *Byzantinoslavica* 56 (1995), σ. 97-102.

64. *Theophanes Continuatus*, σ. 366, *Scylitzae, Synopsis Historiarum*, σ. 182, Cedrenus, *Compendium Historiarum*, τόμ. II, σ. 261. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/1, σ. 163.

φέρονται σ' αυτόν με το όνομα Ghulām Zurāfah (το παιδί - υπηρέτης του Ζουράφα)⁶⁵, δηλαδή Λέων ό του Ζουράφα «οικέτης», όχι με την έννοια του δούλου, αλλά του αφοσιωμένου υπηρέτη του οίκου του. Στα αραβικά η λέξη *ghulām* (πληθ. *ghilmān*) σήμαινε τον νεαρό άντρα που ήταν προσκολλημένος σε έναν κύριο. Έπειτα σήμαινε τον υπηρέτη, και πολύ συχνά, μα όχι απαραίτητα, τον δούλο υπηρέτη που υπάκουε στον κύριό του. Οι *ghilmān* είχαν τη δυνατότητα να φτάσουν σε αρκετά υψηλά αξιώματα της ιεραρχίας του χαλιφάτου⁶⁶. Ο Mas'ūdī είναι ο μόνος Άραβας συγγραφέας που δίνει στο όνομα του Λέοντα και το παρωνύμιο (*Kunya*) Abū'l-Hārith, καθώς επίσης και το ελληνικό όνομα: Lāwī ή Lāwun (Λέων)⁶⁷. Όσο ζούσε στην Τρίπολη, ο Λέων προσηλυτίστηκε στο Ισλάμ⁶⁸ και αφοσιώθηκε στις θαλάσσιες δραστηριότητες. Επιπλέον, ο Λέων, γνωστός ως Zurāfah, ήταν πιθανόν αυλικός αξιωματούχος, που έπαιξε κύριο ρόλο επί χαλιφείας Muntaşir (β. 247-248/861-862)⁶⁹.

Σύμφωνα με τον Vasiliev, το όνομα του Λέοντα Τριπολίτη ήταν Rashīq al-Wardāmī⁷⁰. Το όνομα Wardāmī είναι παραφθαρμένη αραβική απόδοση της ελληνικής λέξης Μαρδαΐτης⁷¹. Συνεπώς, ο Λέοντας ανήκε στους Μαρδαΐτες⁷², οι οποίοι ήταν χριστιανοί στην υπηρεσία του

65. Ṭabarī, *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*, τόμ. III, σ. 2250, 'Arīb, *Tabarī continuatus*, σ. 6, Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī al-ta'riḫ*, τόμ. VII, σ. 368-369, Ibn Khaldūn, *Kitāb al-ībar...*, τόμ. III, σ. 357, *Abū'l-Maḥāsīn ibn Tagrī Bardīi Annales*, τόμ. II, σ. 137, Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 180:5.

66. Περαιτέρω στοιχεία για τους *ghilmān*: C. E. Bosworth, P. Hardy, Halil İnalçik, «Ghulām» στην *EI²*, vol. II, σ. 1080. Πρβλ. H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London: Longman, 1986, σ. 207-210, Του ιδίου, *The Armies of the Caliphs, Military and Society in the Early Islamic State*, London and New York: Routledge, 2001, σ. 157.

67. Βλ. σχετικά Mas'ūdī, *Murūj al-dhahab*, § 739, σ. 277, Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 180:5. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 38.

68. *Ioannis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, σ. 23. Πρβλ. *Theophanes Continuatus*, σ. 366, Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, σ. 182.

69. Βλ. F. Rosenthal, *The History of al-Ṭabarī*, τόμ. XXXVIII, Perlmannσ. 97, σημ. 490 και σ. 148, σημ. 714. Για το Muntaşir βλ. C. E. Bosworth, «al-Muntaşir» στην *EI²*, τόμ. VII, σ. 583.

70. Πρβλ. W. A. Farag, «Some Remarks on Leo of Tripoli's Attack on Thessaloniki», σ. 135, όπου αποδεικνύει ότι ο Rashīq al-Wardāmī και ο Λέοντας δεν είναι το ίδιο πρόσωπο. Πρβλ. al-Kindī, *Kitāb al-Wulāh wa'l-Qudāt*, ed. R. Guest, Leiden / London, 1912, σ. 245, A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 45, σημ. 3, F. Rosenthal, *The History of al-Ṭabarī*, τόμ. XXXVIII, σ. 148, σημ. 714.

71. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/1, σ. 163, σημ. 2.

72. Για τους Μαρδαΐτες βλ. το άρθρο του Paul A. Hollingsworth, «Mardaites» στο *ODB*, τόμ. II, σ. 1297 και K. Αμαντος, «Μαρδαΐται», *Ελληνικά* 5 (1932), σ. 130-136.

Βυζαντίου. Οι Μαρδαϊτες ήταν εδραιωμένοι στην Αττάλεια και δημιουργούσαν συχνά προβλήματα στην αραβική επεκτατική πολιτική⁷³.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα που ανακύπτει από τις πληροφορίες των Αράβων ιστορικών είναι το όνομα της πόλης που κατέλαβε ο Λέων ο Τριπολίτης το 904 μ.Χ. Όπως είδαμε παραπάνω, ο Ghulām Zurāfah δεν είναι άλλος από τον Λέοντα Τριπολίτη, «ο οποίος προΐστατο μιας επιδρομής εναντίον των Βυζαντινών και κατέλαβε μια παραλιακή πόλη, η οποία ήταν ισάξια της Κωνσταντινούπολης»⁷⁴. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο Tabarī δεν αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη, αλλά στην Αττάλεια (Anṭāliya)⁷⁵. Πρόκειται για την πόλη Αττάλεια (Antalya), πόλη και λιμάνι της νότιας ακτής της Ανατολίας. Ο Grégoire, όπως και ωρύτερα ο Weil, απέδειξε ότι το συγκεκριμένο γεγονός σχετίζεται με την εκστρατεία του Λέοντα Τριπολίτη εναντίον της Θεσσαλονίκης⁷⁶. Οι ελληνικές βυζαντινές πηγές δεν μνημονεύουν καμία πολιορκία της Αττάλειας αυτή τη χρονική περίοδο. Το χειρόγραφο R της ιστορίας του Tabarī (Topkapisarayi, Revan Köşk, 1555, πιθανώς και στο χειρόγραφο C, Köprülü I, 1042), δίνει το όνομα της Αντιόχειας, (Anṭākiya [Anṭāliya] –εναλλαγή k και l– απαντά συχνά), όπως και ο ιστορικός ‘Aṭīb⁷⁷. Δεν εκπλήσσει το γεγονός αυτό, διότι η σύγκριση με την Κωνσταντινούπολη φαίνεται πιο κατάλληλη για την Αντιόχεια από ό,τι για την Antalya, παρ’ όλο που η δεύτερη είναι ένα εντυπωσιακό μέρος, όπως η Κωνσταντινούπολη. Είναι όμως, βέβαιο ότι η περιγραφή της τοποθεσίας αποκλείει εξ ολοκλήρου την Αντιόχεια (Anṭākiya)⁷⁸.

73. Για τις εχθρικές σχέσεις Αράβων και Βυζαντινών βλ. P. K. Hitti, *The Origins Of The Islamic State*, Beirut: Khayats, 1966, σ. 199-205.

74. Tabarī, *Ta’rīkh al-rusul wa’l-mulūk*, τόμ. III, σ. 2250, F. Rosenthal, *The History of al-Tabarī*, τόμ. XXXVIII, σ. 148.

75. Η πιθανότητα ότι η διήγηση του Tabarī αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη προτάθηκε από τον G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, τόμ. II, σ. 532, σημ. 2 και 533.

76. H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 373-378 και G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, τόμ. II, σ. 532-533.

77. Βλ. σχετικά A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 18, 56, 167, 259, 270. Πρβλ. F. Rosenthal, *The History of al-Tabarī*, τόμ. XXXVIII, σ. 148, σημ. 715.

78. Για πληροφορίες σχετικά με τις πόλεις Antalya και Anṭākiya: F. Taeschner, «Antalya» στην *EI²*, vol. I, σ. 518, M. Streck* H. A. R. Gibb*, «Anṭākiya» στην *EI²*, vol. I, σ. 517 και C. Lanckoronsky, *Les villes de la Pisidie et de la Pamphylie*, I, Paris, 1890, σ. 9. Ο M. Canard, *Extraits des sources arabes*, σ. 18-19, γράφει Anṭākiya. Φαίνεται εδώ ότι μεταγράφει το χειρόγραφο του Βρετανικού Μουσείου 1270-1271, πάνω στο οποίο δούλεψε ο Vasiliev, στο οποίο πιθανόν δεν είχε πρόσβαση. Ο Vasiliev, λοιπόν, έγραψε Anṭākiya και όχι Anṭāliya. Βλ. κυρίως H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 375, σημ. 1 και A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/1, σ. 163, σημ. 2.

Όχι μόνο ο εκδότης του Tabarī αλλά και ο εκδότης του Ibn al-Athīr⁷⁹ χρησιμοποιεί, όπως είδαμε, στο έργο του το όνομα Antāliya, ενώ οι εκδότες των 'Arīb⁸⁰, Ibn Khaldūn⁸¹ και Ibn Taghribirdī⁸² έχουν το όνομα Antākiya αντίστοιχα. Αντίθετα, ο Mas'ūdī είναι ο μόνος Άραβας συγγραφέας που δίνει το σωστό όνομα της Θεσσαλονίκης (*Sālūnikiya*) στο έργο *Tanbīh*. Σημειωτέον ότι στο έργο *Murūj* απαντά ο τύπος *Salūqiya* (Σελεύκεια), που πρέπει να διορθωθεί σε *Sālūnikiya*⁸³. Στο έργο *Tanbīh*, συμπληρώνει ο Mas'ūdī ότι η Θεσσαλονίκη ήταν μια μεγάλη πόλη που χτίστηκε από τον Αλέξανδρο, γιο του βασιλιά Φιλίππου, πριν από την Κωνσταντινούπολη. Επίσης στο ίδιο έργο εντάσσει τη Θεσσαλονίκη στον κατάλογο των βυζαντινών θεμάτων. Με τις λεπτομέρειες αυτές καταδεικνύεται η ταυτότητά της και η σπουδαιότητά της⁸⁴. Ο Πατριάρχης Ευτύχιος αναφέρεται στο χρονικό του στη μουσουλμανική κατάκτηση της πόλης *Salūqiya*, την οποία ο μεταφραστής ονομάζει Σελεύκεια. Αλλά και εδώ η γραφή είναι λανθασμένη και πρέπει να διαβάσουμε *Sālūnikiya*, δηλαδή «Θεσσαλονίκη»⁸⁵. Πιθανόν το λάθος οφείλεται στον αντιγραφέα. Τέτοια λάθη, στις πηγές του κάθε Άραβα συγγραφέα οδήγησαν και στην υιοθέτηση διαφορετικών ονομάτων. Ο H. Grégoire προτείνει να θεωρήσουμε όλους τους τύπους της λέξης *Antākiya* παραφθαρμένους και να διορθώσουμε σε *Sālūnikiya* ή στη φράση *tan* (= την) *Salūnikiya*. Συνεχίζει λέγοντας ότι η τοποθεσία της πόλης «*Antākiya*» κοντά στην Κωνσταντινούπολη, αρκεί για να αποδείξουμε ότι δεν μπορεί να ήταν η Αττάλεια της Παμφυλίας, αλλά η Θεσσαλονίκη (*Salūnikiya*), η οποία είναι όντως κοντά και «ανταγωνιζόταν» ως προς τη σπουδαιότητα την Κωνσταντινούπολη. Περαιτέρω, η λέξη *Salūqiya* (Σελεύκεια) είναι παραφθορά της λέξης *Salūnikiya* ή ακριβέστερα *Sālūnikiya*⁸⁶.

Αναφορικά με τις πολιορκητικές μηχανές που χρησιμοποίησαν οι δύο αντίπαλοι έχουμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις. Ο Καμι-

79. Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī al-ta'rikh*, τόμ. VII, σ. 368.

80. Arīb, *Tabarī continuatus*, σ. 6.

81. Ibn Khaldūn, *Kitāb al-'ibar...*, τόμ. III, σ. 357.

82. *Abū'l-Mahāsīn ibn Tagrī Bardīi Annales*, τόμ. II, σ. 137.

83. Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 180:5. Του ιδίου, *Murūj al-dhahab*, § 739, σ. 277

84. Ahmad M. H. Shboul, *Al-Mas'ūdī and His World*, σ. 257.

85. Sa'īd b. al-Bīṭrīq, *Kitāb al-Ta'rikh*, τόμ. II, σ. 74. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, τόμ. II/2, σ. 26.

86. H. Grégoire, «Le communiqué arabe sur la prise de Thessalonique (904)», σ. 374-375. Πρβλ. G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, τόμ. II, σ. 532-533.

νιάτης⁸⁷ διηγείται ότι οι Βυζαντινοί, μόλις πληροφορήθηκαν από αγγελιοφόρους τα σχέδια του εχθρού, άρχισαν εσπευσμένα τις επιδιορθώσεις των γκρεμισμένων τειχών. Ακόμη, είναι αξιοσημείωτο ότι χρησιμοποίησαν επινοήσεις της τελευταίας στιγμής, όπως η ρίψη στη θάλασσα μεγάλων μαρμάρινων σαρκοφάγων προκειμένου να δημιουργηθεί ένα υποβρύχιο φράγμα, που θα εμπόδιζε τον εχθρικό στόλο να πλησιάσει το τείχος που εκτεινόταν σε όλο το μήκος του λιμανιού.

Σύμφωνα με τον Α. Kazhdan, οι Βυζαντινοί χρησιμοποίησαν «δοξάρια» και «πετροβόλους» για να αντιμετωπίσουν τους Άραβες. Τα ίδια ακριβώς όπλα είχαν και οι κουρσάροι⁸⁸. Ο πειρατικός στόλος, σύμφωνα πάντα με τον Καμινιάτη, αριθμούσε πενήντα τέσσερα μεγάλα καράβια, εξοπλισμένα με πολιορκητικές μηχανές και μετέφερε ένα στράτευμα δέκα χιλιάδων οκτακοσίων ανδρών. Οι Άραβες αποδείχτηκαν ιδιαίτερα επινοητικοί και πολυμήχανοι, όταν διαπίστωσαν ότι οι επιθέσεις τους κατά των τειχών με τις πολιορκητικές τους μηχανές ήταν άκαρπες. Για τον λόγο αυτό, έδεσαν τα καράβια τους με σχοινιά και αλυσίδες ανά ζεύγη και στην πλώρη τους έστησαν ξύλινους πύργους, το ύψος των οποίων ξεπερνούσε το θαλάσσιο τείχος. Πρόκειται για μια τεχνική γνωστή στο χώρο της Μεσογείου το 10ο αιώνα. Από αυτούς τους πύργους, οι Άραβες μπορούσαν να βάλουν κατά των υπερασπιστών των τειχών με βέλη, πέτρες ή ακόμη και με υγρό πυρ⁸⁹ ή

87. *Ioannis Caminiatae de Expugnatione Thessalonicae*, 17, 76 κ. εξ., 18, 22-24, 30, 64 κ. εξ., 31, 85 κ. εξ., 53, 34-35, 56, 67-68. Πρβλ. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σ. 257-258. Για τις πολιορκητικές μηχανές κάνει λόγο και ο Γ. Τσάρας, «Η αυθεντικότητα του Χρονικού του Ιωάννου Καμινιάτη», *Βυζαντικά* 8 (1988), σ. 43-58 (σ. 49). Πρβλ. G. K. Livadas, «Some Questions of Medieval Nautical Technology in Kameniatas' 'Sack of Thessaloniki' (904 AD)», *Graeco-Arabica* 6 (1995), σ. 145-149, D. R. Hill, *Studies in Medieval Islamic Technology*, ed. by D. A. King, Aldershot: Ashgate Variorum, 1998.

88. A. P. Kazhdan, «Some Questions Addressed to the Scholars who Believe in the Authenticity of Kaminiatas' 'Capture of Thessalonica'», σ. 303-304.

89. Το «υγρό πυρ» παραδοσιακά θεωρείται εφεύρεση του Καλλίνικου, αλλά κάτι τέτοιο μάλλον δεν είναι ορθό. Περισσότερα στοιχεία στον E. McGeer, «Greek Fire» στο *ODB*, τόμ. II, σ. 873 και P. A. Hollingsworth, «Kallinikos» στο *ODB*, τόμ. II, σ. 1094. Ακόμη, J. F. Haldon, «A Possible Solution to the Problem of Greek Fire», *Byzantinische Zeitschrift* 70 (1977), σ. 91-99, J. R. Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder*, Cambridge, 1960, A. & N. Vasojević, «Naphtha», *Philologus* 128 (1984), σ. 208-229. Ο Θ. Κ. Κορρές, *Υγρόν πυρ: Ένα όπλο της βυζαντινής ναυτικής τεχνικής*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1989, σ. 81-84, στηριζόμενος στις αναφορές του Καμινιάτη συμπεραίνει ότι το «υγρό πυρ» δεν ήταν άγνωστο στους Άραβες. Αντίθετη γνώμη εκφράστηκε από τον J. F. Haldon, «A Possible Solution to the Problem of Greek Fire», *Byzantinische Zeitschrift* 70 (1977), σ. 91-99 (σ. 98), ο οποίος υποστήριξε ότι οι Άραβες κατά την πολιορκία της πόλης, αν και χρησιμοποίησαν βυζαντινούς εκτοξευτήρες, δεν γνώριζαν την κατασκευή τους.

κάποιο παρεμφερές εκρηκτικό μίγμα, που το εξεσφενδόνιζαν μέσα σε οστράκινα σκεύη. Σύμφωνα με τον Θ. Κορρέ, τα «οστράκινα σκεύη», που περιείχαν το υγρό πυρ, ταυτίζονται με τους «σίφωνες» (δοχεία, τα οποία εκσφενδονίζονταν κατά των εχθρών) και τα «χειροσίφωνα»⁹⁰. Οι Άραβες ιστορικοί, όπως είδαμε και παραπάνω, –με εξαίρεση τον Tabarī που διηγείται ότι ο Λέων Τριπολίτης νίκησε με το σπαθί του– παραλείπουν οποιαδήποτε λεπτομέρεια αναφορικά με τις πολιορκητικές μηχανές.

Είναι εμφανές από τις ελληνικές πηγές ότι ο βυζαντινός στόλος δεν ήταν επαρκής, ώστε να αντιμετωπίσει τον αραβικό. Μια από τις αιτίες αυτής της ήττας ήταν και η απουσία επαρκούς ναυτικής άμυνας της πόλης⁹¹. Η αραβική ναυτική επίθεση, σύμφωνα με τον Β. Χρηστίδη, αποτελούνταν από ένα ασυνήθιστα μεγάλο αριθμό πλοίων⁹². Ο Λέων Τριπολίτης εμφανίζεται να είχε συνεργαστεί με έναν άλλο αποστάτη, ονόματι Δαμιανό, αλλά και Αιγύπτιους, για την επίθεση του 904⁹³. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι για τον Ιμέριο, αρχηγό του βυζαντινού στόλου, ήταν η πρώτη καταγραμμένη ναυτική εμπειρία⁹⁴.

Το τελευταίο θέμα που θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη είναι από πού οι Άραβες ιστορικοί άντλησαν τις διηγήσεις τους για την άλωση της Θεσσαλονίκης το 904 μ.Χ.. Ο Tabarī προσθέτει μια σημαντική λεπτομέρεια στη διήγησή του, ότι δηλαδή το γράμμα του Abū Ma'add διαβάστηκε την Παρασκευή σε δύο μουσουλμανικά τζαμιά. Εικάζουμε πως ήταν αυτόκοος μάρτυρας του γεγονότος. Την πεποίθησή μας αυτή ενισχύει το γεγονός ότι από το έτος 256/870, ο Tabarī πέρασε τα τελευταία πενήντα χρόνια της ζωής του στη Βαγδάτη. Το γράμμα, όπως είδαμε και πρωτύτερα, έφθασε στη Βαγδάτη το έτος 291/904 και ο Tabarī πέθανε το 923 μ.Χ. Άρα, είναι πολύ πιθανό να ήταν παρών κατά την ανάγνωση του γράμματος. Όσο για τους συγγραφείς 'Arīb, Ibn al-Athīr, Ibn Khaldūn και Ibn Taghrībirdī, μια και

90. Θ. Κορρές, *Υγρόν πυρ: Ένα όπλο της βυζαντινής ναυτικής τεχνικής*, σ. 121-122, 142-143. Πρβλ. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, σ. 280.

91. Βλ. Η. Ahrweiler, *Byzance et la Mer: la marine de guerre la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, σ. 105. Βλ. και Β. Σκοπελίτη, «Οι ναυτικές δυνάμεις του Βυζαντίου την εποχή της άλωσης της Θεσσαλονίκης από τους Άραβες (904)», *Βυζαντινά* 23 (2002-2003), σ. 95-115.

92. V. Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs*, σ. 61, Του ιδίου, «Once Again Caminiates' «Capture of Thessaloniki», *Byzantinische Zeitschrift* 74 (1981), σ. 7-10.

93. V. Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs*, σ. 161 και 168.

94. Πολλές πληροφορίες επί του θέματος βρίσκουμε στον S. Tougher, *The Reign of Leo VI*, σ. 188-189.

ακολουθούν πιστά τον Ἐαβαῖ, πιστεύουμε ότι αντέγραψαν τη σχετική διήγηση για την άλωση της Θεσσαλονίκης από κάποιο χειρόγραφο της *Ιστορίας* του Ἐαβαῖ.

Ο Άραβας ιστορικός Mas'ūdī αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο ίδιος πληροφορήθηκε τα γεγονότα από μουσουλμάνους που συμμετείχαν στην εκστρατεία⁹⁵. Αλλά και ο ίδιος είχε συναντήσει τον Λέοντα Τριπολίτη το 921, οπότε είναι πολύ πιθανό να του έδωσε πληροφορίες για την άλωση, δεδομένου ότι και το έργο *Tanbīh* γράφτηκε το 344-45/955-56 μ.Χ. Ο πατριάρχης Ευτύχιος μπορεί να είχε ανεξάρτητη πληροφόρηση για το γεγονός της άλωσης της Θεσσαλονίκης. Είναι όμως εντυπωσιακές οι ομοιότητες με το έργο του Mas'ūdī. Ο ίδιος ο Mas'ūdī αναφέρεται στο έργο του Ευτύχιου, τον οποίο συνάντησε στο Κάιρο⁹⁶.

Η άλωση της Θεσσαλονίκης, της δεύτερης πόλης της αυτοκρατορίας, ήταν ένα γεγονός μεγάλης σημασίας. Σε αυτό το άρθρο μελετήσαμε όλες τις πληροφορίες που βρίσκουμε σε Άραβες ιστορικούς σύγχρονους με το γεγονός της άλωσης της Θεσσαλονίκης, αλλά και μεταγενέστερους. Συγκεκριμένα, εκτός από αυτά που έχουν μελετηθεί έως τώρα, αναλύθηκε το θέμα της ηγεσίας της μουσουλμανικής ναυτικής δύναμης, οι εμπλεκόμενες δυνάμεις και οι πηγές από τις οποίες άντλησαν το υλικό τους οι Άραβες ιστοριογράφοι. Από τη συνολική εξέταση των έργων των Αράβων συγγραφέων προέκυψε ότι το γεγονός της κατάληψης και λεηλασίας της Θεσσαλονίκης από τον Λέοντα Τριπολίτη το 904 μ.Χ., που διηγείται η μοναδική βυζαντινή πηγή ο Καμινιάτης, επιβεβαιώνεται από τους Άραβες ιστοριογράφους. Μολονότι οι Άραβες συγγραφείς παραθέτουν πολύ συνοπτικά τα γεγονότα, όμως τονίζουν με ικανοποίηση τη νίκη των μουσουλμάνων αναφερόμενοι στις σφαγές, το μεγάλο αριθμό αιχμαλώτων, τη λεηλασία της πόλης και τις διαρπαγές. Οι αριθμοί των σφαγιασθέντων και των αιχμαλώτων που αναφέρουν οι αραβικές πηγές είναι μικρότεροι και δεν ταυτίζονται με εκείνους του Καμινιάτη. Γενικά, όμως, οι αριθμοί στα μεσαιωνικά κείμενα δεν είναι ακριβείς. Πέρα από αυτό, δύο ακόμη παρατηρήσεις πρέπει να τονιστούν αναφορικά με τις αραβικές πηγές. Η πρώτη αφορά στη χρονολογία της άλωσης. Συγκεκριμένα, η χρονολογία που δίνουν οι Άραβες συγγραφείς δεν ταιριάζει με εκείνη που δίνει ο Καμινιάτης. Παραμένει, δηλαδή, προβληματική η ακριβής ημερομηνία που συνέβη το γεγονός. Η δεύτερη παρατήρηση αφορά στο όνομα της πόλης που κατέλαβε ο Λέων ο Τριπολίτης το 904 μ.Χ. Μο-

95. Mas'ūdī, *Murāj al-dhahab*, § 739.

96. Mas'ūdī, *Tanbīh*, σ. 154.

λονότι οι πληροφορίες που έχουν οι Άραβες συγγραφείς για την πόλη που πολιορκήσε και κατέλαβε ο Λέοντας Τριπολίτης ταιριάζουν μόνο στη Θεσσαλονίκη, φαίνεται πως υπάρχει σύγχυση ως προς το όνομα. Ίσως, τα άλλα ονόματα Σελεύκεια, Αττάλεια, Αντιόχεια, προήλθαν από λάθη στα χειρόγραφα ή προσπάθειες διόρθωσης των αντιγραφών ή από παραφθαρμένους τύπους της αραβικής λέξης για το όνομα της Θεσσαλονίκης. Εξάλλου, δεν έχουμε πληροφορίες για καταλήψεις αυτών των πόλεων από βυζαντινές ή άλλες πηγές. Τέλος, συνοψίζουμε λέγοντας ότι η άλωση της Θεσσαλονίκης το 904 μ.Χ. είναι ένα μεγάλο γεγονός για τους Βυζαντινούς, ενώ απλώς αναφέρεται εν συντομία στις αραβικές πηγές.